

NÉHÁNY SZÓ HADI VISZONYAINKRÓL A XI—XIII. SZÁZADBAN.

A jelen sorokban nincs, nem is lehet szándékom, valami rendszeres értekezést írni árpádkori hadi viszonyainkról. Csak néhány szót akarok mondani, néhány észrevételt akarok tenni egyik-másik kérdéstről, melyek e keretbe tartoznak.

Ha ezzel azok figyelmét, kik hivatva vannak hazánk hadi történelmét megírni, egyre-másra fölhívtam, nekik itt-ott egy kis használható adatot nyújtottam, vagy legalább okot szolgáltattam arra, hogy netalán téves nézeteimet megczáfolják: teljesen elértem azt a célt, a melyet e sorok írásánál magamnak kitűztem.

* * *

Mikor a magyar nemzet a IX. század végén az akkori Európa legjelentékenyebb és legműveltebb nemzetei, a frank birodalom részei és Byzancz közé szállott, csak úgy viselte magát, mint viselte magát minden nomád vagy félnomád nép, mely földmivelő, állandó lakhelylyel bíró népek szomszédjává lesz. Minden nomád megveti a földmivelőt, de birtokára vágyik és mintegy jogot formál arra, hogy kirabolhassa.¹⁾ Akár finn-ugor, akár török származású lett legyen a magyar: minden, a mit X. századbeli állapotáról, a vezérek koráról tudunk, frappans hasonlatosságot tüntet föl a

¹⁾ A nomád népek viszonyát földmivelőkkel szemben érdekesen fejtegeti Grigorjev: Die Nomaden als Nachbarn und Eroberer civilisirter Staaten, című két felolvasása másodikában s hason felfogással találkozunk Vámbérynál: A Magyarok Eredete, 339. l.

turkomannokkal, kiket Vámbéry meglátogatott. Kalandozásaiknak volt néha politikai célja. Segítették egyik vagy másik pártot, hadviselő felet s Németországban, Olaszországban néha úgy szerepeltek, mint két—három száz évvel később a kúnok az orosz kis fejedelemnek közt; lényegileg azonban seregeik nem voltak egyebek, mint «alamanok», turkomán rablócsapatok, hadjárataik pedig hol nagyobb, hol kisebbszerű «csapa»-ok. Semmi sem jellemzi jobban hadjárataik természetét, mint Widukind elbeszélése, 906-ik évi szászországi pusztításaikról.

Az Elbe melléki szlávok — a daleminziak — tudósít a corveyi barát, felfogadtak egy magyar sereget s ez ellenségeik, a szászok, földét elpusztítá. Mikor e sereg a daleminziakhoz visszatért, egy másik magyar csapattal találkozott, mely a daleminziákat meg akarta támadni, mert nem őket hívták segítségül, nem nekik juttatták a nagy zsákmányt, hanem az első seregnek. A dolgot tehát úgy intézték el, hogy a második csapat is bement Szászországba és pusztított; az első pedig várt rá a daleminziak földén, és azt úgy kiélte, hogy mikor e szövetségeseik távoztak, a daleminziak, hogy csak megélhessenek és ételmet kapjanak, abban az évben kénytelenek voltak a szomszéd szláv törzsekhez szolgálatba elszegődni.¹⁾

A hadjáratok e természete fejtí meg, hogy a pusztító csapatok élén a legritkább esetekben találjuk a nemzet fejét: a nagyvajdát. Zsolt, Vál neve nem fordul elő a nyugoti forrásokban. Taksonyról ugyan történik említés, mint vezérről: de azt a nagy sereget, talán a legnagyobbat, mely e pusztító hadjáratok idejében Magyarországból kiindult, 955-ben Ágostánál, nem ő vezette. Ha Anonymusnak hitelt adhatunk, Böles, Lél, Botond választott vezérek voltak. A dolog természetéből is folyik, hogy az efféle rablójáratoknál, a vállalkozók, mint a turkománoknál a legújabb időkig, magok választják magoknak vezéroket; de az is természetes, hogy ha különben arra való volt, inkább olyat választának, ki már úgysis szerepet játszott, mint holmi homo novusokat. A királyság.

¹⁾ Vámbéry: Középkézsi Utazás 381. l. Widukind I. 20, a kezemenél levő iskolai kiadásban 22. l. Olvasható egyébiránt Szabó Károlynál is: A magyar vezérek kora, 134. l.

idejében — a hadjáratok természete is változván — ily választás csak az alsóbb tiszti fokozatokra nézve maradhatott meg; de mintegy a régi gyakorlatnak emléke volt az, hogy krónikáink még a XIII. század végén is úgy képzelék magoknak a hunok és magyarok kijövetelét, hogy csapataik élére kapitányokat választának,¹⁾ sőt a választás egyik példájával még Szent István korában is találkozunk. Mikor a király — beszéli a Szent Gellért-féle nagy legenda egyik legrégebb, talán még XI. századbeli részében — Ahtum ellen sereget akart küldeni, mondá országa nagyjainak: «Készüljetek harczra ellenségem Ahtom ellen s foglaljuk el országát... Válaszszatok magatok közül oly férfiút, a ki a háborúban vezérünk legyen.» Kik is válaszolva, mondának: «És kit lehetne alkalmasabbat találni Csanádnál?» kit is vezérökké választának.²⁾

E kalandozások a X. század hatodik, hetedik tizedéig tartottak. Megszünésök nem annyira egy-két nagy csatavesztésnek, mint inkább annak volt következménye, hogy Németországban, Olaszországban a szász császárok alatt az állami rend megszilárdult, némi tekintetben Nagy Károly birodalma megújult. A jobb szervezet *állandó* védelmet tett lehetővé. A magyar határ mentében új Markok keletkeztek s a németiség szinte támadólag kezdett kelet felé terjeszkedni. Viszont a magyarság fölött sem múlt el az új hazában hatvan—hetven év nyomtalanul. A földmivelés terjedt. A telepedés állandóbbá lön. A nemzetnek nem kellett már mindent külföldről hozni, hanem a hazában is volt már olyasmije, a mit nem lehetett többé oly könnyen elhagyni, a minek védelméről gondoskodni érdemes volt.

Magyarországot — még a XII. század derekán is — mindenfelé sűrű erdők körítették. Elkezdődtek azok a mai Horvátországban és széles övet képezve, fölmentek a Fertőig. A Fertőtől a Dunáig csupa mocsár volt. A Dunától északra ismét erdős hegyek következtek, melyek délre messze benyúltak az országba, északra, keletre pedig betöltötték a mai felső megyéket és majdnem egész

¹⁾ Szabó Károly i. h. 229. Anonymus C. 53. Képes Krónika I. 3. 12. Florianus Fontes II. 40, 107, 123. l.

²⁾ Vita S. Gerardi, Endlichernél Monumenta, 214. l. Szabó Károly fordítása szerint.

Erdély. Nem mondunk betűszerint igazat, de nagyjában híven jellemezzük ez erdők kiterjedését, ha állítjuk, hogy a XI. században mind az a föld, melyet mai nap az ország határai mentében, az ország határaitól kezdve befelé, Dunántúl Zalában, Vasban, Sopronban, vindusok és németek, a Dunától északra tótok, oroszok, oláhok laknak: még rengeteg erdőség volt. Ezek az erdőségek védő vonalul szolgáltak, nálunk ép úgy, mint a cseheknél, vagy a bizantinosoknál is, a kik az úgy nevezett bolgár erdőt Branicsevótól kezdve, a régi római út mentében majdnem Nišig, még a XII. században is, járhatlan vadságában gondosan főtartották.¹⁾

A hol út, vagy ösvény volt ez erdőkön, azt kövekkel, levágott fákkal, gondosan eltorlaszolták, bevágták. E torlaszokat, akadályokat magyarul *gyepűnek* hívták.²⁾ Alkalmas helyeken nyílásokat, bejárókat hagytak, melyek magyar neve kapu, vagy — a szláv brana után — baranya volt. Így olvasunk azután a sopronyi, mosonyi kapuról, a cseh, a lengyel, az orosz kapuról, melyek közül az első a hrozinkói szoros volt Trencsénynél, a másik, a mai Toporcz vidékén, a Szepességre esett; a harmadik pedig Munkácson fölül a vereczkei szoros felé volt, s fekvéséről tájékoztat nyújt a körülmény, hogy még 1263-ban is Szent Miklós Munkács mellett a gyepűkön innen, Szolyva azonban már a gyepűn túl feküdt. A gyepűk ugyanis nem voltak mindig az ország határán, hanem, a körülményekhez képest, attól néha jóval beljebb estek és így a kapu, porta is beljebb esett. A sopronyi kapu a Répczénél, Babót-nál volt, a mai Kapuvár táján s 1233-ban még a gyepűk a Répcze folyó mentében vonultak a mai és akkori Mihályi szomszédságában. Azért írhatta Freisingi Ottó, hogy atyja, Szent Leopold osztrák markgróf, II. István idejében, az országot elzáró akadályokig (claustra) nyomúlt — tehát azokon át nem tört — és egy várat — quod ferreum vocatur — Soprony vagy Kismartont (Eisenstadt), elfoglalt, fölgújította és mindent köröskörül elpusztított.³⁾ Keleten,

¹⁾ Jireček: Das Recht in Böhmen und Mähren 5. l. n. 7. Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel 86. 87. l.

²⁾ 1225. olvassuk: Compellantur ire ad incidendas indagines vulgo Gepu III/2. 69.

³⁾ CD. IV/2. 381,382. Wenzel VIII. 68. CD. III/2. 333. Ottó Frising.

Erdély felé, is voltak gyepük, kétségkívül abból a korból, mikor Erdély még nem volt oly kapcsolatban az anyaországgal, mint később II. Gyula bukása után, Szent István óta. Anonymus szerint már a honfoglalók parancsára — mielőtt Tuhutum Erdélyt elfoglalta — «a föld lakói» Zilahon túl, a meszesi úton: «kőkapukat építének és az ország határszélén fából nagy rekeszt csinálnak», és a meszesi *kapuról* sokszor olvasunk. De Erdélyben magában is találunk gyepükre, csak hogy a Barczaság, Hidvég, Előpatak, Háromszék még a XIII. század közepén is e gyepükön, melyek Halmágy, Ugra, Miklósvár irányában vonultak, túl feküdtek.¹⁾ Ez erdők, gyepük, porták, nagyobb sereget ugyan nem igen tarthattak fel, legalább nem huzamosabb ideig, habár III. Henrik 1051. a nagy esőzések, áradások miatt nem jöhetett be Mosony vagy Soprony felől, a Sopronytól a Rábáig terjedő nagy erdőségen keresztül sem hatolhatott be nagy seregével s azért a mai Styriában, mintegy a mai Fehring tájékára, le kellett kerülnie, hogy a Szala forrásai körül törjön az országba s 1096-ban Leiningen Emichet, Charpentier Vilmost és gyűlevész keresztes társaikat a mosonyi porta hetekig föltartóztatta: de főrendeltetésök nem is az volt, hanem hogy a folytonos kisebbszerű portyázásokat, betöréseket, tolvajlásokat akadályozzák meg, vagy legalább lehetőleg megnehezítsék. Mert a kereszténység fölvételével sem szűntek meg a kisebb-nagyobb szerű rablások, a mint hogy Skócia és Anglia határán a bordererek közt még a XVII. században is az efféle portyázó hadviselés úgy szólván napirenden volt és Anonymus felfogása szerint a XIII. század elején a honfoglaló Bors hadai a határra, a zólyomi erdőben, azért raktak kőből, fából erős torlaszokat, «nehogy valamikor a csehek és lengyelek tolvajlás és rablás végett országukba törhessenek». A mai Styria felé Konrád salzburgi érsek

Chronicon VII. 15. A kézi kiadásban Ottó művei közt I. 312. l. Egyébiránt arra nézve, mit az ország lakatlan vidékeiről, a gyepükről mondtam, rövidség okáért csak következő értekezéseimre s az azokban idézett forrásokra hivatkozom: «A magyarok megtelepedéséről» (Századok 1877) és «Anonymus külföldi vonatkozásai» (u. o. 1883), melyek fejtegetéseire jelen soraimban másutt is támaszkodom.

¹⁾ Anonymus C. 22. Florianus i. h. II. 22. l. CD. III/1. 107. Pesty magyarázatával. Régi eltűnt vármegyék II. 126. Székely oklevéltár I. 10. l.

(1106—1147) volt az első, ki II. István korában békét szerzett. «E béke előtt» írja egykorú biographusa, «nem csekély alkalmatlansága, baja volt magyarnak, bajornak egyaránt. Kölcsönös becsapásaikkal naponként dúlták egymás földét s ennél a bajorok és szlávok szenvedtek többet, mert a betörők embereket, marhákat és más mindenféle javakat vittek el, földjeiket pedig teljesen elpusztítva hagyták hátra.» A béke következtében azonban: «férfiak, nők elrablása, eladása, hajdanta mindennapos dolog, ritka, sőt úgy szólván, hallatlan eseménynyé lön». ¹⁾ Az *osztrák* határon, az osztrák becsapásoknak — legalább ideig óráig — a Lajtha melletti csata (1146. szept. 11.) vetett véget, «a hol annyira össze lön törve a németek ereje, hogy még a határszélen lakó magyar parasztonkon sem mertek semmi sérelmet, vagy bármiféle bántást elkövetni». Teljesen azonban a baj még száz év múlva sem szűnt meg és Marcellfi Sándor — hogy csak egy példát idézzek — 1252-ben mártonföldi birtokát a pozsonymegyei Stomfa mellett a királylyal elcseréli, mert az osztrákok folytonos támadásai miatt békésen nem bírhatta. ²⁾

Természetes, hogy az efféle támadások kelet fele, hol fél vagy egész nomád pogányok laktak, még gyakoriabbak voltak. Freisingi Ottó, ki 1157-ben kezdte írni I. Frigyes császár történetét, úgy tudja, hogy a magyaroktól «észak és kelet közt» a bessenyők és kúnok laknak. A magyar királyság első évtizedeiben a bessenyők *magok* voltak a magyarok keleti szomszédjai, «a legkegyetlenebb pogányok,» mint Querfurti Bruno írja, ki őket 1007 körül meglátogatta. ³⁾ Erdélyt már Szent István korában is dúlták s Anonymus e földről és lakóiról úgy emlékezik, mint a kik «a kúnoktól és bessenyőktől sok bántalmat szenvednek». ⁴⁾ Bes-

¹⁾ MG. SS. XI. 71. l. Zahn Urk. v. Steyermark 143. l. Anonymus C. 34. (Florianus i. h. II. 29. l.)

²⁾ Képes Kr. i. h. II. 218, Szabó Károly fordítása szerint, Wenzel Cod. Arp. II. 223. l.

³⁾ Ottó Frising: Gesta Friderici I. 31. 2. h. II. 50. l. «Ad omnium paganorum crudelissimos Pezenegos viam arripuimus» írja Bruno, Wenzel I. 15. l.

⁴⁾ Legenda minor, maior; Hartvic (Florianus i. h. I. 6. 23. 53. l.) Anonymus C. 25. (U. o. II. 24. l.)

senyők voltak, bár a krónika kúnoknak nevezi, a rablók, kiket Salamon és Géza Kerlésnél megvertek. Ugyancsak bessenyők dúlták Salamonnal az országot Szent László idejében s velök ment az elüzlött király a byzantiak ellen, hogy a chariopolisi nagy csatavesztes után, menekülve elveszzen.¹⁾ A XI. század derekán azonban megjelennek mögöttük a kúnok, vagy, az oroszok nyelvén, palóczok, velök egy nyelvű, szintoly vad, vagy talán még vadabb nép és mindinkább délnyugatra szorítják őket, úgy hogy végre a kúnok szállják meg Moldvát, a Szeret vidékét, lesznek Erdély keleti szomszédjai, a bessenyők pedig Dunántúlra, byzanczi földre, vagy a mai Oláhországba szorúlnak s ott vesznek el a XII.

¹⁾ Nincs itt a hely és idő, hogy legnagyobb s legteljesebb krónikánk, a Képes Krónika, elemeiről értekezsem s azért a szíves olvasó engedje meg, hogy a Századok 1884. 108. l. n. 1 alatt tett rövid megjegyzéseimre utalva, állíthassam, hogy e krónika ama része, mely a kerlési vagy cserhalmi ütközetről szól, a XI. századból származhatik ugyan, de a XII. század végén történt átdolgozás nyomait viseli, a mikor — mint Anonymusban is — nagyon divott a kún elnevezés. Így lettek a bessenyőkből kúnok, bár maga a krónika is azzal az állításával, hogy Ozul kún (?) vezér, Gyula kún vezér szolgája volt, a bessenyőkre utal, mert biborban született Konstantinból tudjuk, hogy a magyarok szomszédja e vidéken a bessenyők Gyula törzse volt. A régi följegyzések, melyekre Kézai (Florianus i. h. II. 87) és Dandolo magyar krónikája (Muratori Script. XII. 248. l.) támaszkodik, az úgynevezett kis pozsonyi krónika (Florianus i. h. III. 209.) bessenyőknek nevezi e támadókat. Nem is valószínű, sőt úgy szólván lehetetlen, hogy a kúnok, kik Oroszországot 1068-ban támadják meg, (Nestor, Legernél 142.) Byzancz területén 1078-ban tűnnek fel, *1069-ben* már Magyarországra törtek volna. Kúnoknak nevezi a krónika Salamon társait is, kikkel Görögországba tört, pedig azok Anna Komnena szerint (I. 330—332 bonni kiadás) bessenyők voltak, valamint bizonyos az is, hogy II. István kúnjai, «qui ex caede imperatoris» menekültek hozzá. bessenyők voltak, mert a bessenyőket verte meg ez időben Beroenál 1122-ben Komnen János (Niketas Chon. I. 4. 5. bonni kiadás 20—23 ll.). S ebből következtetjük azt is, hogy Kutesk kúnjai is, kik Salamonnal az országba törtek, bessenyők voltak. De Kopulcsot és Ákost, kikkel Szent László verekedett (Florianus i. h. II. 196.) már kúnoknak kell tartanunk, kiknek támadása kapcsolatos volt a bessenyők hadjáratával, melyről Anna Komnena VIII. 4. (396 és kk. ll.) beszél s kún voltuk magyarázza meg László gyanúját is (Flor. i. h. II. 198.) hogy az oroszok biztatták fel őket, kik ez időben már nem a bessenyők, hanem a kúnok kedvét keresték.

század folyamában mindenféle harcokban és kivándorlásban. Közéjük és a kúnok közé az oláhok furakodnak s terjeszkednek tovább Havasalföldön a mint a bessenyők pusztúlnak s a XIII. század elején Orsova táján már eléri a magyar határt, a hol aztán a magyar királyok kiterjesztik rájuk hatalmokat és megalapítják a szörényi bánságot.

Erdélyt és Erdélyen át Magyarországot ez időben két pontról szokták megtámadni. Az egyik pont a tömösi szoros, a Bácsaság volt, a melyen a XIII. század elején a kúnok ki-be jártak,¹⁾ azért II. Endre kísérletet tőn, hogy oda védelmül a német vitézeket telepítse. Erre jött be a nagy tatár vész idején Bochetor khan hada s ezt kell Vataztes Mihály útjának tartanunk, kit Manuel 1167-ben nagyszámú oláhval — a régi olasz colonusok ivadékaival, mondják — küldött, hogy a magyarokat a Feketetenger szomszédságából támadja meg, a honnan régi időktől fogva — véli legalább Kinnamos János görög író — senki sem támadta meg őket. Ellenben, messzebb északon, a borgói, vagy, még valóbb-színű, a radnai szoroson kellett betörni kevéssel utóbb Dukas Jánosnak, kit a császár járatlan úton, lakatlan földeken, Magyarország ama része ellen küldött, mely az oroszokkal volt szomszéd, a mint hogy erre, Kumánia és Oroszország közt, jött be hetvennégy évvel később (1241) Kadan tatár hada is, három napig úttalan vadonban járva, míg végre Radnánál a lakott földre ért.²⁾

A határokra örök vigyáztak. Több Ör, Strázsa, Strazska nevű helység az ország szélén Vasban, Trencsényben, Nyitrában, Szepesben, Ungban mai napig ez örökre emlékeztet. Kálmán király elrendelte volt, hogy ha a határon nagy riadalom támad — si magna fama in marchiam intraret — a vidék ispánja rögtön két embert küldjön négy lóval a királyhoz;³⁾ az első ellentállást azonban a határhoz legközelebb lakóknak kellett kifejtetni. Őket érte

¹⁾ «Terra eadem, per quam Cumanis regnum Hungariæ multipliciter perturbantibus frequens introitus et exitus habebatur», írja a pápa 1234-ben CD. III/2. 394.

²⁾ Rogerius C. 20. Florianus i. h. IV. 59. Kinnamos VI. 3. (bonni kiadásban 260. l.).

³⁾ Decretum Colomanni 36. Endlichernél i. h. 364. l.

az első baj, az első harcz, azért e terhes szolgálatra a magyar királyok leginkább idegen bevándorlókat, jövevényeket alkalmaztak, kiknek ezért a határokon, a gyepükön innen és túl földeket adtak különféle szabadságok és föltételek mellett. Ily idegének voltak a bessenyők, kik közül a vezérek kora óta a XII. századig, mint e nagy és vitéz nemzet fejtelenségében lassankint szetmállott, szétmorzsolódott, folyvást jöttek be kisebb-nagyobb csapatok, úgy hogy telepeikkel Erdély legkeletiebb részétől az osztrák határszélig, Háromszéktől kezdve egész Mosonyig, a Fertőig találkoznak.¹⁾ A másik ily idegen, de a magyarral, minden jel szerint, közelebb rokonfaj a székely volt, melynek származásáról a legújabb időben élénk tudományos eszmecsere folyt. A vita két tételt, két nagy eredményt állapított meg, melyeknek döntő fontosságuk van a kérdés tisztázásában. Az egyik — és ez Hunfalvy Pál érdeme — annak kimutatása, hogy a székelyek magyar nyelve egyféle behatások alatt állott és fejlődött a többi magyarok nyelvével; az tehát a mai hazában 4—500 évvel régebben, mint a többi magyar, nem lehetett. A második, melyet főleg Szabó Károly hangsúlyozott s melyet az eredeti források, a székely nemzeti fejlődés kétségtelenné tesz, az, hogy a székely név nem jelölt valami foglalkozást, mint teszem: a lovász, tárnok, ór (speculator, explorator) lövő (sagittarius), hanem valódi nemzetiséget, mely minden más fajtól különbözik; melyet nem adományoznak, de mely el sem vész, melyről mindig úgy beszélnek, mint a bessenyőről, szászról, oláhról, mint beszél IV. Béla, mikor a szépsi székely Akadásnak, a Mikó és Nemes családok őséneke: a szász Fulkun által hajdan bírt Székföldet adományozza, mely a kirczi *oláhok*, a brassói *szászok* és szépsi *székelyek* földje közt fekszik. S épen azért már a cseh Kozma, mikor II. István királyunk találkozását Wladislaw cseh herczeggel az Olsava mellett (1116. máj. 13.) — mint kortárs — elbeszéli, a magyarok ama előcsapatait, melyek krónikánk szerint bessenyők és székelyekből állottak, vendég hadaknak, «legiones hospitum»-nak nevezi.²⁾ Ezen nem változtat sem-

¹⁾ Telepeik legteljesebb jegyzékét még ma is Jerney, Keleti Utazása, I. 230. és kk. II. adja.

²⁾ CD. IV/2. 147. Székely Oklevéltár I. 10, l. Cosmas MG. SS. IX. 123. l. Összevetve Képes Krónika C. 68. (Florianus a. h. II. 208. l.)

mit, ha a székely név — mint Hunfalvy Pál állítja — csakugyan székelvit, mintegy a székek előtt lakót, őr jelentene, a mint hogy kétségtelen őr értelemben itt-ott használták is. Az orosz is nálunk — még Párizzpápainál is — ajtónállót jelentett. Németországban a «Schweitzer» még ma is a portás neve, de sem ebből, sem abból nem következik, hogy nem volt külön orosz, külön svajczi nép, hanem mindenütt, hol e név előfordul, csak ajtónállók és portások említetnek. Krónikáink szerint, melyeknek ez a része mai formáját a XIII. század hetvenes éveiben nyerhette, a székelyek Attila hunjainak, ama 3000 embernek voltak maradványai, kik a krimhildi ütközetből megmenekülvén, a Csigla mezőn elrejtőzködtek és a magyarok bejöveteleig lappangtak, Oroszországba a bevándorló magyarok elé mentek, a honfoglalásban részt vettek s azután földet Erdély keleti részeiben, a mai Székelyföldön nyertek. Anonymus, ki valami 70 évvel korábban írt, ezt még másképp tudja. Szerinte is a székelyek hajdan Attila népei voltak. De a *kozár* Mén Marot birodalmában laktak. A magyarokhoz ott csatlakoztak, mint más idegen nemzetek, hűségük zálogául kezeseket adtak s azután seregeik előtt első sorban harcoltak.¹⁾ Mikor ezt olvassuk, önkénytelenül eszünkbe jut az, mit biborban született Konstantin császár a magyarok nyolczadik törzséről, a kabarokról mond, kik szinte a kozároktól pártoltak a magyarokhoz és a magyarok hada előtt jártak, azzal a különbséggel, hogy szerinte a csatlakozás nem az új hazában, hanem a bessenyők földén, már t. i. a mi a császár idejében bessenyő föld volt: Lebediában, Etelekben történt. Még a császár amaz adata is, hogy a kabaroknak három nemzetsége (genos) volt, a székelyek letelepedési viszonyaira illik. Anonymus emlékezése, helynevek, a váradi Regestrum tanúsága szerint Szabolcsban, Biharban, a meszesi út irányában — tehát a határ felé — székelytelepek voltak. Oklevelek, helynevek tanúsítják, hogy Nagyszombat vidékén, a Vágnál s azontúl a

¹⁾ A székelyekre vonatkozó adatokra nézve lásd már idézett értekezésem «Anonymus külföldi vonatkozásai» 109. és kk. ll. (Századok 1883.) Azóta M. Florianus újra kiadta a Pozsonyi Krónikát és kimutatta, hogy a Hic Nota de Siculist Toldy hibásan vette be a szövegbe, mert az csak széljegyzet. (Fontes IV. 21. n. 1.) Ez azonban azt, mit a szöveg ellenmondásáról mondok, nem alterálja.

Morva mellett az osztrák és morva határok felé szintén székelyek laktak s kétségkívül ezek képezték, ha nem kizárólag, de legnagyobb részét ama székelyeknek, kik II. István, II. Géza, IV. Béla hadaiban a csehek és németek ellen szerepelnek. Végre találunk még az ország déli részében Tolnában Nagy- és Kis-Székely helységet, lejjebb a Szerémségben pedig, a XII. század derekán, *khalisiakat*, kik, mint a Képes Krónikában épen e korban említett székelyek, a bessenyőkkel szerepelnek a magyar hadak mellett s így nem épen valószínűtlen, hogy ez az, emlékeinkben sehol elő nem forduló, pedig Kinnamos szerint a magyarok által használt név nem egyéb, mint a görög szájában, vagyis tollában a betűk áttételével elferdített székely (sickali) elnevezés.¹⁾

Íróink általában Anonymus kunjait tartják a kabaroknak. Magam is e véleményen voltam; de most valóbbszerűnek tartom, hogy a székelyekben kell a kabarok utódjait keresnünk. A kabar nem volt nemzeti név. Úgy látszik, csak elszakadót, fölkelőt jelentett, azért mondja Konstantin, hogy *«holmí* kabaroknak neveztek» azokat, kik a kozároktól a magyarokhoz pártoltak s kikről — mint Vámbéry jól jegyzi meg — még nem tiszta dolog, vajjon csak politikai, vagy nemzeti részét képezték-e a kabaroknak?²⁾ És csakugyan úgy látszik, hogy ha volt is ez elszakadt törzsekben kozár, túlnyomólag mégis bolgárokból állottak, még pedig azokból a bolgárokból, kik, midőn e nemzet egy része átment a Dunán, más része pedig visszament északra, a Maeotistó északi partján maradtak, a kozárok adófizetőivé lettek és adófizetői voltak még a IX. század elején, mikor Theophanes Chronographiáját írta. Tekintve a geographiai fekvést, ezekre a bolgárookra lehet leginkább érteni azt, mit a biborban született császár a kabarokról mond,

¹⁾ Kinnamos 107, 247. l. Tudom, hogy némelyek a CD. VII/2. 58. l. foglalt okmányban: *institutores autem regis fisci, quos hungarice calu vocant, Calu helyett kalezt olvasnak és így Kinnamus elnevezését itt is feltalálni vélik* (Jerney Magyar Nyelvkincsek 63. l.) de a Codex Diplomaticus szövegének a Bécsben levő okmánnyal való összehasonlítása, melyet Szádeczky Lajos úrnak köszönünk, kimutatta, hogy «calit» olvasandó, mi a clicium szóval van kapcsolatban és semmikép sem vonatkozik chalisiakra, mint nem vonatkozik rájuk kalász vagy kadarkaluk nemzetiség sem.

²⁾ Vámbéry: Magyarok Eredete 69, 88. l. Szabó Károly, Kisebb történeti munkái I. 148.

valamint a bolgárokról tehető fel leginkább, hogy Attila népei voltak s ennek emlékét megőrizték, mert Attila korában a Fekete-tenger környékén lakhattak s már 487-ben, tehát alig egy emberöltővel a nagy király halála után, az akkor még Pannoniában lakó keleti góthokkal háborút viseltek.¹⁾ A magyar bolgárok, vagy mondjuk kabarok, egy része már az új hazában lett mohamedánná, kiket azután a magyarok a többi, később bevándorlott, kereskedést űző, mohamedán bolgárokkal együtt a mohamedánok általános nevével, izmaelitáknak saracénoknak — szerecseneknek — neveztek. A többire nézve pedig sem a bolgár, sem a kozár, sem a kabar név elő nem fordul, valószínűleg azért, mert a székely név alá foglalák őket s bár nem tulajdonítok neki nagy fontosságot, de mégis megemlítésre méltónak tartom a körülményt, hogy a pest szó — mely kályhát jelentene és a mohamedán bolgárok egyik dunamelléki telepének neve — a mai magyarságban csakis a székelyek nyelvében maradt meg, valamint az, hogy a székely általában véve élelmesebb, több üzleti szellemmel bír a többi magyarnál, szintén a harcos, de egyszersmind kereskedő és iparos bolgárookra emlékeztet.²⁾

Nem említém a kabarok, vagyis — mondjuk — székelyek első telepei közt mai hazájokat Erdélyben, a hol egyedül tartották fenn individualitásukat, még pedig nagyobb területen, mint a mennyit talán minden egyéb telepeik elfoglaltak: mert krónikáink egybehangzó tanúsága szerint oda csak *később* költöztek Csigla mezejéről, melyről Nagy Géza: «Adatok a székelyek eredetéhez» című becses művében, helyesen jegyzi meg, hogy neve — Czigle, Csigolya, a füzfa egy neme — a Körös mentére, tehát Bihar-

¹⁾ Theophanes Chronographia 298. l. Jireček: Geschichte der Bulgaren 128. l. Hunfalvy: Magyarország Ethnographiája 335. l.

²⁾ A Pest szóról a Nagy Szótár, mely szerint különben Nyitrában is használtatnék kemence értelemben és Salamon Budapest Története II. 63.

³⁾ A bolgárokról Ibn Daszta Hunfalvynál i. h. 200. l. A háború, melyet a bolgár Symeon Byzanczczal kezdett s mely a magyarok etelközi romlásának oka volt, kereskedelmi surlódásokból származott. Hogy a Nestor-féle évkönyv egy a bolgárral rokon népet khvalisznak nevez (ad 6604, Leger fordításában 195.) s a bolgárok egy törzse az ezegelel nevet viselte, mire már Hammer figyelmeztetett, csak támogathatja a mondottakat.

megyére mutat, a hol Anonymus székelyei is laknak. A krónikáinkban olvasható hagyomány szerint ugyan az erdélyi település mindjárt a honfoglalás idejében történt, de Anonymus erről hallgat s a székelyek erdélyi telepeit még nem ismeri. Ez nem azt jelenti, hogy a XIII. század elején még székelyek Erdélyben nem laktak, hisz akkor már az oklevelek is kezdik őket emlegetni: hanem hogy akkor még nem enyészett el emléke annak, mint már elenyészett a XIII. század végén, hogy oda valamilyen későbbben kezdtek vándorolni. Minthogy pedig Anonymus az oláhokról már nem tudja, hogy a honfoglalás idejében még nem laktak Erdélyben, pedig oda csak a X. században kezdhettek beszivárogni: a székely bevándorlás kezdetét valamivel későbbre, talán a XI. század derekára, minden esetben olyan korra kell tennünk, mikor a nemzetségi, ági szervezet még a többi magyarságnál is meg volt s nem enyészett el annyira, hogy azt azután csak a székelyek tartották még fenn, félreeső völgyeikben, hegyeiken. Fölfogásunkban tehát nagyon közel jutunk Hunfalvy Pálhoz, ki Szent László korában keresi a székely határórség keletkezését, csak hogy mi nem állami telepítésre, szervezésre, hanem önkényes, bár meglehet, sőt valószínű, hogy az állam által pártolt, lassú beköltözésre gondolunk, mely Biharból, a Meszesen át jöve, eleinte a Maros és Küküllő felső mentét foglalta el, azután, kisebb mértékben, mert már ott lakottabb föld volt, nyugatra — Szász-Sebes eleinte székely föld volt — nagyobb mértékben délkeletre, az Olt völgyébe, a mai Háromszékbe s onnét aztán a folyó mentében fölfelé, mintegy az első telepek háta mögött, Csikba fölterjedett. A székelység lassú szervezése e vidéken: hogy eleinte a XIII. század elején csak egyes székelyekről, székely vidékekről van szó s a délkeleti Erdély védelmére a német vitézeket kell hívni; Kézai idejében a székely hegyek közt még oláhok is laknak; a székely ispán csak a XIII. század végén tűnik föl s csak még későbbben, a XIV. században, kezdenek egymásután még rendesebb kormányzat jelei, részletesebb területi szervezet, székek, keletkezni: nem engedi meg, hogy valami egyszerre történő tömeges telepítésre gondoljunk.¹⁾

¹⁾ Kézai Florianus i. h. II. 70. l. Ismételve kell itt Nagy Géza már

De térjünk vissza a székelyektől, kik csak később váltak keleti határunk őreivé, a XII. századbeli Magyarországba. Ha az ellenség betört, a szükséghez és lehetőséghez képest minden szabad és félszabad embernek — sit venia verbo! — fel kellett kelni. Freisingi Ottó szerint: «Ha a király sereget akar gyűjteni, az ispánok mind, ellenmondás nélkül, egy seregbe gyűlnek. — A parasztok közül, kik falukon laknak, minden tizedik, vagy nyolczadik, vagy ha szükséges, még ennél is több ember kel föl mindennel, a mi a háborúra szükséges, fölszerelve: míg a többi, hogy a földet művelje, honn marad. Kik pedig a vitézlő rendből valók — qui de militum ordine sunt — csak a legsúlyosabb okoknál fogva mernek otthon maradni.»¹⁾

A militum ordo szóval Ottó püspök kétségtől a várjobbágyokat, főleg pedig a nemességet akarja jelölni. Nemesség alatt akkor még az ország összes magyar lakosságát érthetjük, a mennyiben még saját becsületéből, a maga kenyerén meg tudott élni s nem lépett senkivel semmiféle szolgálati viszonyba, hanem csak a királyt ismerte el urának. Csakhogy e viszony a királylyal is, épen a XII. század folyamában, bensőbb lett. A kikben a nemesek közül kedv, képesség volt, a király szolgálatába léptek, harcaiban a külföldre is követtek és «némelyek közülök», mint egy történetíró mondja, «ott kard által, mások éhen veszték el; némelyeket tömlöczbe vetettek, másokat különféle kínszerekkel sanyargattak. A királyok pedig a visszatérőknek, vagy a foglyok rokonainak illő kárpótlást és jutalmat tesznek vala, nekik falvakat, birtokokat ajándékozván örök birtokul». A szellem, melyet Anonymus már a honfoglaló ősöknek tulajdonít, mely a hét vezérrel Almosnak mondatta: «hová szerencséd vezetend, oda követünk» csak ekkor lett mind általánosabbá a magyar nemzet, a magyar nemesség körében s a «serviens regis», királyi szolgálta, ki-

idéztem munkájára hivatkoznom, ki a székely kérdésre vonatkozó adatokat majdnem teljesen összefoglalja, helyes kritikával tárgyalja s velem *némileg* hasonló eredményre jut. A székely bevándorlás útjának azonban nem tartatom a Maros völgyét, mert akkor megfoghatatlan volna, miért maradt Hunyad még sokáig lakatlan, holott azt kellett volna a székelyeknek mindennek előtt elfoglalni.

¹⁾ Fris. Ottó: Gesta Friderici I. Lib. I. c. 31.

fejezés, mely okleveleinkben III. Béla alatt fordul elő először, hogy azután sokáig, a nemesség általános megjelölése gyanánt, szerepeljen: nem csak pusztá szó, hanem nevezetes változást jelez nemzeti fejlődésünk, rendeink alakulása történetében.¹⁾

A mire a törzsökös magyarok nem egyszerre, hanem egyenként, lassan vállalkoztak: már kezdetben célja és feladata volt a bevándorló idegen vitézeknek, fegyveres népnek (hospeseknek). Számuk kivált a XII. században, jobbára a németek közül, nagyon megszorodott. Ezek képezték II. Géza idejében a főbb magyarokkal a királyi zászlóaljat, vagyis Ottó püspök szavai szerint: «a vendégek... és azok, kiket főbbeknek» — principes, az akkori magyar jobbagyot mondott volna — «neveznek, a király körül csoportosulnak». Számuk azonban a szolgáló nemesség által mind nagyobbá lön, úgy, hogy elvégre majdnem úgy látszott, mintha a nemesség különös ismertető jelei közé tartoznék, mi pedig csak az előbbkelőbbeknek nyújtott kedvezmény volt, hogy nem a megyei ispánok, hanem közvetlenül a királyi zászló alatt ment a háborúba. Ilyféle királyi dandárt találunk az angolszászoknál, Harald körül a senlaci (hastingsi) csatában, III. Boleszlo lengyel herczeg seregében s hogy kik lehettek az Ottó püspök előbbkelőbbjei, elképzelhetjük IV. Béla egyik okleveléből, melyből amúgy mellesleg megtudjuk, hogy a kroissenbrunni csatában egyéb bárók mellett Rátót Lóránd nádor, Gutkeled István bán, Hedrik Henrik országbíró — esetleg mind a hárman bevándorlott vitézek ivadékai — voltak közvetlen környezetében.²⁾ A magyar nemes azonban s vele mind az az idegen ivadék, a ki már az első nemzedékben teljesen megmagyarosodott és csak keresztneveiben — vezetéknev még nem volt — mint Roland, Henrik, Heidrich, Arnold, Hohold — emlékeztetett néha idegen származására — még mint «királyi szolgálja» is csak akkor ment külföldre, ha akart s ezt a jogát a XIII. század folyamában erősen védelmezte, meg is tartotta s a király teljes rendelkezésre

¹⁾ Anonymus C. 5. Florianus i. h. II. 6. l. Rogerius, C. 5, (U. o. IV. 49. l.) Wenzel VI. 162.

²⁾ Frising Ottó i. h. 31., 32. Chronicon Poloniæ MG. SS. IX. 474. Ille (Imre király) accitis Theonicis, quorum ibi copia magna est qui et hospites ibi vocantur, fratrem devicit, mondják az Ann. Colonien. Maximi MG. SS. XVII. 808. l. Hazai Okmánytár VII. 87. l.

álló seregét csak a vármegyei hadak, vagyis tulajdonképi hűbéresei képezték. E vármegyékről, természetökről, kivált legújabban, megint sokat írtak, sokat vitatkoztak. Ha azonban elfogulatlanul vizsgáljuk a tényeket, melyeket a források vagy világosan kiderítenek, vagy sejtetnek; hozzávesszük a külföldi analógiákat és a dolgok természetét: arra az eredményre kell jutnunk, vagy legalább jutottam én, hogy Szent István, a kellő kormányzat végett, olyan német grófsági szervezetre gondolt, melyben — eredetileg — minden ember, ki bizonyos területen lakott, a királyi ispán kormányzata alatt álljon s azért törvényeiben, úgy szólván, mindenütt csak comesekkel és milesekkal, ispánokkal és alattuk levő vitézekkel találkozunk. E megyék megállapításánál kétségkívül tekintettel volt a régi nemzetségi fölosztásra is, mert csak így érthetjük, hogy Somogy megye egész területe és más megyéé nem, fizette a szentmártoni tizedet, melyet István a fölkelő Koppány alattvalóira rótt és Ujvár megye geographiailag két külön, egymástól elválasztott részből, a Mátra aljából és a Közép-Hernád völgyéből állott, de mindkét résznek egy közös vonása volt: hogy legnagyobb részt az Aba nemzetséget uralta.¹⁾ E megyékre oszlottak meg ama hűbéres birtokok is, melyeket a király a szolgálatában levő, szolgálatában álló elemeknek, e szolgálatokért adományozott. E birtokok, e népek, a kiket általánosságban véve várnépeknek nevezhetünk, képezték a legfőbb alapot, melyből a király, az ispán jövedelmeit, fegyvereseit szedte, azért mondja Rogerius IV. Béla idejében, hogy «a megyékből volt a királyoknak gyönyörűségök, gazdagságuk és tisztességök, hatalmuk, magasságuk és oltalmuk».²⁾ A nemesség nem igen volt hajlandó e megyei kerethez alkalmazkodni. Nem igen akart az ispánoktól, hanem csak a királytól függni. Az igazságszolgáltatás legfontosabb kérdéseiben már a XII. század

¹⁾ Ujvár megyének egységét kétségkívülivé teszi sok más ok mellett a Nagyváradi Krónikában fenntartott egy okmánytöredék, mely szerint Imre király a váradi egyháznak adta: Partem sui tributi quod in Comitatu Novi Castri tam circa ipsum nominatum castrum, quam circa Heves-exigitur. (Florianus i. h. III. 257.) Számos azonos helynév mindkét megyében, mint Halmaj, Fancsal, Csány, Füged, Zsadány, Méra, Szikszó stb. szintén hasonfajú lakosságra mutat.

²⁾ Rogerius C. 10. Florianusnál i. h. IV. 52. l.

elején kivonta magát a vármegyei ispánok hatósága alól; a hadügyben csak a szegényebbek, jelentéktelenebbek, kik nem juthattak a királyi zászló alá, maradtak meg a vármegyei csapat mellett. E vármegyei csapatok színét a hűbéres nép legelőbbkelőbbjei képezték, kiket várjobbágyoknak neveztek; de nagy hiba volna csak ezekben látni a megyei vitézlő rendet, a megyei csapatok elemeit: mert ahhoz járultak különböző módon, különböző arányban, a királyi birtokok minden rendű lakóin kívül még a megyeterület egyéb népei is,¹⁾ s ezekre értendő nagy részt az, mit Ottó püspök, mint följebb láttuk, a parasztok felfegyverkezéséről mond.

Szent István, úgy látszik, negyvenöt vármegyét alakított. Ennyi volt legalább Salamon király idejében, és nem valószínű, hogy ama zavaros 36 év alatt, mely a nagy király halálától a mogyoródi csatáig lefolyt, új vármegyék keletkeztek volna. A Salamonkori vármegyék számát pedig a Képes Krónika elbeszéléséből állapíthatjuk meg.²⁾ Tudjuk, hogy már I. Endre és Béla megosztottak az országon akkép, hogy két rész a királyé maradt, a harmadik rész a herczeg birtokába, tulajdonába jutott: in proprietatem ducis est collata. A ki a középkori, vagyis primitív társadalmi viszonyokat ismeri, annak nem kell fejtegetni, hogy e felosztás, mint a régi frank királyoknál, s azóta mindenütt, a németeknél épen úgy, mint az oroszoknál, túlnyomólag magánjogi jellegű volt, főleg a királyi birtokokra vonatkozott, melyeknek ismét legnagyobb részét a vármegyék, vagyis a várföldek képezték. Valamint a király vármegye-ispánjának a jövedelmek $\frac{1}{3}$ részét hagyta, magá-

¹⁾ Hogy nem csak az úgynevezett várjobbágyok voltak a katonák, mutatja, mást nem is idézve, hogy IV. Béla a tatárvész elején *castrenses* et *pertinentes ad castra* fegyverre hívta C. 14. *Florianus* i. h. IV. 55.

²⁾ Hogy az, mit a Képes Krónika Salamon és Géza harczeitől mond — kevés kivétellel — egykorú, kitetszik, nem élénk előadásából, mely nem mindig az egykorúság ismertető jele, hanem abból, hogy személyekről szól, viszonyokra czéloz, anélkül, hogy kellőleg kimagyarázná magát: mert azokat a kortársak ismerték; nekünk azonban magyarázat nélkül érthetetlenek. Ép azért a későbbkori átdolgozó, a dubniczi budai krónikában az efféle dolgokat rendesen kihagyja s ezzel elbeszélését rövidebbé, de egyszersmind gyorsabb menetűvé és érthetőbbé is teszi.

nak pedig kétharmadot — «a király kettejét» — tartotta meg: szintűgy adott a király az országból is egyharmadot öcscsének, kétharmadot pedig magának tartott. Föltehetjük tehát, hogy a királynak két annyi vármegyéje volt, mint a hercegnek, annyival is inkább, mert a megyék közt, nem ugyan a területre, hanem a vármegyei földek mennyiségére, a jövedelmekre nézve nem lehetett nagy különbség. Legalább a Status Regni Hungariæban, mely Magyarország jövedelmeit 1185 körül tartotta fön, olvassuk, hogy minden ispán minden évben, egy-kettő kivételével, ki 200 márkát ad, — 100 márkát ajándékoz a királynak, mi meglehetősen egyforma jövedelmet tételez föl.¹⁾ S a mit így a priori is megállapíthatunk: azt a krónika világos adatai is igazolják. Olvassuk ugyanis, hogy a mikor Salamon, ki már a tél eleje óta készült, 1074 február havában Géza hercezet a Tiszán túl megtámadta: a csatában a herceg áruló vezérei *három* vármegyei csapattal elpártoltak; Géza azonban «még sem rettege *egy* csapattal a legdühösebb harcztot vívni Salamon *harmincz* csapatja ellen», s csak akkor menekült, «mikor vitézei mind elvesztek», miből, ha nem is veszszük szó szerint, következtethetjük, hogy ez a csapat szétszóratott, s egy-két hét múlva a mogyoródi csatában mint önálló taktikai egység nem szerepelhetett. Gézáat Salamon meglepte; azért volt csak keze alatt *négy* csapat, míg öcsce, László, kit úgy látszik a bihariak kísérték, másfelé, Tiszán innen gyűjtött sereget, és Vácznál Ottó olmücsi morva herceg segélyhadával egyesült. Ide menekült Géza is, és a mogyoródi csatában a morvákon kívül a bihari, nyitrai és még más kilencz csapat élén állott szemben Salamonnal. Gézának tehát a testvérháborúban a Tiszán túl elpártolt vagy oda veszett négy csapattal tizenöt, Salamonnak harmincz csapatja volt, mi épen megfelel az egyharmad és kétharmad aránynak, s a megyék számát negyvenötben állapítja meg. Ha pedig Géza hercegségéhez Bihar is, Nyitra is tartozott, s ha fölteszszük, hogy e hercegség egy tagban feküdt, mit az események folyása is bizonyít, bár annak ellenkezője sem volna képtelenség: Béla, Géza, és később Álmos hercegek egyharmad részét nem Erdélyben, hanem az ország északi részében kell keresnünk, s

¹⁾ Status Regni Hungariæ Endlicher i. h. 246. l.

déli határpontjának a Tisza mentében Várkonyt tekinthetjük, Szolnok alatt, hol Endre és Béla kibékülés végett összejöttek, Kálmán és Álmos pedig az egyik Tiszán innenről, mint Salamon, a másik — Álmos — Tiszántúlról jöve, harcolni találkoztak.¹⁾

Salamon után a magyar birodalom László, Kálmán alatt rendbe jött, megerősödött; puszta vidékek megszállása, művelése által terjedt, s így, mint teszem Dráván túl, új vármegyék keletkeztek, úgy hogy freisingi Ottó szerint, ki *Gesta Friderici I.* című művét 1157 nyara előtt nem kezdte²⁾ és már 1158 szeptember 22-én meghalt, Magyarország hetven vagy több vármegyére volt osztva. Teljesen összevág ezzel az orosz — kievi — évkönyvek elbeszélése, hogy mikor II. Géza 1152-ben Izjaszlav kievi nagyfejedelmet Vladimírko halicsi herceg ellen segíti, a magyarok 73 csapatban — polknak mondja az orosz szöveg — vonultak fel. Ha e számból kifogjuk a külön királyi csapatot, mely ekkor már szerepel, 72 csapatot kapunk, mely megfelel 72 vármegyének. Hetvenkét vármegyét említ a már idéztük *Status Regni Hungariæ III.* Béla korában, s ugyanannyit ismer több mint félszázaddal később, a tatárdúlás idejében Rogerius, úgy hogy bizton állíthatjuk, hogy körülbelül II. Béla korától kezdve IV. Béláig, Magyarországnak — beleértve ebbe Erdélyt, a mai Horvát-Szlavonországot a Kapelláig, és Bosznia északi részét — hetvenkét vármegyéje volt, megyei hadereje hetvenkét ispán parancsnoksága alatt oszlott meg.³⁾

Kérdés volna már most, hogy ezek a megyei zászlóaljok mintegy hány emberből állottak? Ha tekintjük a nemességet, mely hozzájuk csatlakozott, kétségkívül azt kell mondanunk, hogy a bihari zászlóalj erősebb volt, mint a galgóczi vagy karakói; a szolnoki erősebb, mint a szávántúli gorai vagy podgorai. De ha csupán a várnépeket tekintjük — és most csak ezeket vizsgáljuk — a fegyveresek száma, mint a birtokoké, melyekkel kétségkívül arányban voltak, meglehetősen egyforma lehetett. E szám meg-

¹⁾ Kép. Kr. C. 58. 65. (Florianus i. h. II. 180. 201. l.)

²⁾ Wattenbach: Deutschlands Geschichtsquellen II. 211.

³⁾ Ottó, i. h. Endlicher i. h. *Lyetopisz po Ipatszkomu szpizsku*, 1871. kiadás 309. l. Ásbóth Oszkár úr szives fordítása szerint.

állapítására csak néhány adatunk van a XII., XIII. századból, de mégis van. Mikor 1168 július havában Kostostephanos Andronik görög vezér a Szerémségbe tört, kémek hírvél hozták neki, hogy a magyar sereg, 37 vezérlő alatt, kiket az író Kinnamos valamivel később elég világosan zupanoknak, ispánoknak nevez, legfeljebb 15,000 emberből áll. E szerint tehát egy-egy ispán alatt, kik alatt itt csak vármegyei ispánjainkat érthetjük, átlag kerek számmal 400 ember volt.¹⁾ Igaz ugyan, hogy ekkor e vidéken már négy év óta folyt a háború, a megyei hadak rendes létszáma tehát bizonyosan leszállott, előbb tehát nagyobb lehetett; viszont azonban föl kell tennünk, hogy ebben az ország területén, az ország védelmére folyt harcban a nemesség is szaporítá a megyei zászlóaljakat és pótolta hiányaikat: úgy hogy nagy merészség nélkül 400 emberre vehetjük egy-egy zászlóalj rendes létszámát is. Több mint egy félszázaddal később, mikor II. Endre 1224-ben az erdélyi szászok legnagyobb részét a szebeni ispán alatt egyesíté, mintegy Szebenmegyét alkotott, *mely nagyjában* a mai Szebenmegyének felel meg: kikötötte, hogy háború esetén az országon belül 500, az országon kívül, ha a király maga indul, 100 fegyverest állítsanak. Az Andreanum — mint privilegiumát nevezik — kétségkívül kedvez a szászoknak, kik, ismerve II. Endre helyzetét és jellemét, e kedvezményeket nem ingyen kapták: de még sincs okunk fölteni, hogy a honvédelem tekintetében a király valami nagyon a rendes niveau alól szállott volna, legfeljebb a külföldi, hosszadalmasabb, költségesebb hadakzásra nézve tett engedményeket, s így ez adat is támogatja a föltevést, hogy egy-egy megye haderejét ekkor valami 500 emberre becsülték.²⁾

Ismét, majdnem egy negyedszázaddal később, 1248-ban olvassuk, hogy egy Tatika nevű nemes úr, «nobilis vir», ki azonban épenséggel nem tartozott az ország szerepet játszó nagyjai közé, a zalavármegyei hadat, mely ellene — mint most mondanók — executióra ment, elverte, a végrehajtást fegyveres kézzel megakadályozta.³⁾ Ez is azt mutatja, hogy e csapat nem lehetett valami

¹⁾ Kinnamos, bonni kiadás. 270. l.

²⁾ Az oklevél Endlichernél i. h. 422. l.

³⁾ A «nobilis vir» (CD. IV/3. 323. l.) Tátika: Exercitum castris Zala-

nagy, néhány száz embernél többre nem rúghatott, és így a most említett három adat azt látszik mutatni, hogy egy-egy vármegyei csapat 400—500 embernél többre nem tehető. Lehetséges, hogy ennek mintegy utóhangja vagy legalább emléke az, hogy később, a banderiális szervezet idejében, egy egész banderium létszáma 400 lovasban lőn megállapítva. (1492: 20. t.-cz.)

Ottó freisingi püspök a magyarok fegyverzetéről is ír: «Fegyverzetük silány. Csak a vendégek, jövevények, kik náluk nagy számmal vannak» — ilyenek voltak ép a XII. század derekán Wolfer és Heidrich, kitől a Tamásyak és Héderváryak, Bussald (Buzad) és Hoholth, kiktől az alsólendvai Bánffyak származtak — «vagy azok ivadéka» (a Hunt Páznánok, kik a Forgáchok és Szentgyörgyi grófok, a Guthkeledek, kik a Báthoryak és Maróthiak őseivé lettek), «vagy a kik tőlük tanultak, képeznek kivételt, s csak a jövevények és nagyobb urak utánoznak bennünket, forgatják a fegyvert úgy, mint mi és viselnek ragyogó, fényes fegyverzetet». Ez utánzásnak mind a fegyverzetre, mind a taktikára nézve nem egy példájára akadunk. Már Salamon korában olvasunk Géza herczeg egy Péter nevű vitézéről, kinek pánczélinge ragyogott — a francia vitézeknél a «haubert» rendesen fehér volt — és aranyos sisakja fénylett! Vele Opos szállott szemben, Vecelinnek, egy Szent István idejében bevándorlott német dédunokája, «csuklyás pánczél- ingében» valószínűleg a francia *heaubert* capuchonjával.¹⁾ A törzsökös magyarok közül Szent Lászlót tekinthetjük az elsőnek, ki

diensis... vérberavit et impeditit manu violenta et armata (CD. IX./7. 663. l.), a «verbero» szó itt nem classicus, de a magyar megverni, német Schlagen, francia batre átvitt értelmében használtatván.

¹⁾ A lorica, sodronyos pánczélínget, a magyarok már a XII. században pánczélnek nevezték, mert a Képes Krónika C. 69. (Florianus i. h. II. 215. l.) szerint Samsonnak, ki Vak Bélát hívei között saját sátrában legazemberezte. «Pánczél (panceria) volt felöltője alatt és a pánczélíng (lorica) súlya miatt nem tudott úszni» panceria és lorica tehát synonymokként használtatnak, de mert most a pánczél alatt egészen mást értünk, mint sodronyínget, nem használom, ép oly kevéssé, mint nem lehetne mai nap már pajzs helyett vértet mondani, pedig a clypeust a magyar vértnek hívta s a Vértés hegység «propter clypeos inibi dimissos» (Anonym. C. 50.), vagy «dejectis clypeis» (KK. C. 50., mindkét hely Florianus II. 42., 162. l.) nyerte, legalább úgy magyarázták, nevezetét.

az európai fejlődéssel lépést tartva, sőt azt némileg megelőzve, már mint francia lovag viselkedett a csatatéren, pedig a «chevalier» harci modora vajmi sokban különbözött a magyarokétól. Célja nem annyira az volt, hogy ellenfelét megsemmisítse, hanem csak hogy legyőzze. A nyíl — a magyarok e félelmes fegyvere — szemében nem illett vitézhez, és szidta azt, a ki az íjat föltalálta, mert gyáva volt s nem mert ellenfelével szemtől szembe megverekedni. Ideálja volt: «Ha benn vagy a tusában, üss, vágj, tiporj el mindent, míg keresztül nem törtél az ellenségen, azután fordulj ismét vissza, és rohanj újra közéjük.» És László? Mogyoródnál «maga rohana legelől a király csapataira». Pogánydinál «vörös zászlójával legelől ronta a kúnok táborára», s mikor, társaitat megboszulni, egy új kún sereg jött, és László eléjük ment: «az első támadásban leszúrta a kúnok vezérét, Ákos nevezetűt». ¹⁾ Hetvenhárom évvel László halála után, tíz évvel később, hogy Ottó püspök írt, 1168 július 18-dikán a magyarok Zimonytól nem messze csatát vívtak a görögökkel. A sereg zászlaját egy nagy szekeren — mint a lombard híres carrociót — négy ökör húzta. (Ott is maradt a csatatéren.) «A sereget — írja Niketas görög író — a vezér, Dénes, nem osztotta jobb-, balszárnyra, külön csapatokra, hanem az egész sereg, egy sűrű tömegben, mint valami vészterhes felhő közeledett. . . Mindannyia lovas, lándzsás; az emberek teljes, lábíg érő fegyverekben, a lovak homlokán és sügyén védő vas. . . s mind e fegyverzet ragyogott a napsugárban». A *byzancziak* nyilaztak s nem a magyarok, s «mikor összecsaptak, Dénes, mint valami rengeteg torony, lándsáját rázva, elől járt. A tusában először lándsákkal szúrkálták egymást, míg azok eltörttek, s mintegy halomszám feküdtek; azután hosszú kardhoz nyúltak, és ismét egymásra estek és harczoltak», míg végre a csata a byzancziak taktikai győzedelmével végződött, de a győző sereg még az este visszament a Száván, byzanczi területre. ²⁾

A nyugotiak utánzását tünteti föl ama néhány lovas pecsétünk is, melyeket a tatárdúlás előtt való időből birunk. Benedek

¹⁾ Gauthier: La chevalerie 67., 710., 718., 740. n. 1. l. Kép. Krónika C. 58., 62. (Florianus II. 184. 197.)

²⁾ Niketas Choniates 202. l.

bán pecsétjén 1221-ből, ki kétségkívül egy Bánk bánnal, és László somogyi ispán, később — 1242—1246 — nádor-ispán, bán, 1236-ból való pecsétjén: a lovas vitéz fejét leeresztett hengeralakú sisak födi, a milyen a XII. század végén kezdett Franciaországban divatba jönni. Pánczélinge rövid lehet, mint például Savary de Mauléon 1225-diki pecsétjén látjuk, nem ér a térdig, mert a lobogó felöltő alól sem látszik ki. A lábszáron nem látszik sodrony-nadrág vagy csizma nyoma, bár azt a pecsétrajz tökéletlenségének is tulajdoníthatjuk; mert hogy nálunk is már viselték, kitűnik egy Joakhim nevű zalamegyei vitéz végrendeletéből 1199-ben, ki sisakját, pánczélingét cum caligis (nadrág vagy csizma?) misékre hagyja. László ispán pecsétjén pajzsot is tart, mely mint kivehető, rövid, majdnem háromszögű, minőt a francia lovas pecséteken látunk a XII. század végétől kezdve. Lándsáján, ismét már a XIII. század divatja szerint, négyszögletű *zászlócska* van, tehát «bannière» és nem «penon», körülbelül oly formájú, mint Montmorency Máté pecsétjén látható 1230-ban. E két pecséten tehát a francz a divattal haladó vitézeket látunk; Guthkeled Opoy bán pecsétjén azonban — 1239-ből — úgy látszik, egy conservatív úri emberrel találkozunk. A lovas sisakja még gömbölyű, nyílt, minőt a XII. század második felében viseltek, s orrán is, úgy látszik, mert a pecsét nem egészen tiszta, a XI., XII. század orrvédője (nasal) van. Testét térden alul érő bő, ránczot vető felöltő födi, jobbában buzogány, mi nem tartozott a nyugoti fegyverek közé.¹⁾ Benedek és László pecsétjein a ló farka össze van fonva, mind a hármon a ló homlokán valami vértzet látszik; kétségkívül az, melyet Niketas görög író Dénes vitézeinél említ, s mi nem volt nyugoti utánzás, hanem régi, keleti szokás, melyet Böles Leó már a pogány magyaroknál is látott.

Egyáltalában véve nincs okunk föltenni, hogy a XII., XIII. század folyamában a magyar fegyverzet nagyobb mérvben, nagyobb

¹⁾ Benedek bán pecsétjét kiadta Fraknoi, Archæologiai Értesítő XII. 8. l. László ispánét, melynek eredetije az országos levéltárban 213. DL. szám alatt őriztetik. Nagy Imre u. o. XI. 257. Opoy báné, Orsz. Levéltár 34,293. DL. szám, még kiadatlan. A francia pecsétekre nézve lásd Demay: Le costume au moyen age d'après les sceaux 117., 143., 159. l. San Marthe: Zur Waffenkunde 191., 216. l. Joakhim végrendelete Haz. O. V. 2. l.

kiterjedésben változott volna, mint a mennyire Ottó püspök szavaiból következtethetnők. Sok, a mi nyugoti utánzásnak tetszhetnék, már meg volt régen a XI. század előtt. A pánczélinget már Böles Leó említi a magyaroknál, megtaláljuk azt a nagyszentmiklósi kincs barbár lovasán, és Niketas lábíg érő fegyverzete, pánczélinge meg volt már a IX. század byzanczi könnyű lovasainál.¹⁾ A mi pedig a zimonyi csata lefolyását illeti, mely egy tiszta lovagesata képét tünteti föl, az magában véve, bár Niketas valami 40 évvel később írta le, igaz lehet, de aligha lesz teljes, mert abban a könnyű lovasságnak, melyet az egykorú Kinnamos mint pajzsosokat (peltastes), nyilasokat említ, semmi szerep sem jut; s ha Kinnamos ellentétben a régi magyar szokással, mely mint 1146-ban a lajthamelléki ütközetben a könnyű besenyőket és székelyeket küldi előre, azt állítja, hogy a magyaroknál szokás a legválogatottabb népet állítani az első csapatba: az megtörténhetett a Mánuel ellen folyó harcokban egyszer-másszor valami különös okból, megtörténhetett Dénes alatt, mert semmibe sem vette a görögöket és egyszerre össze akarta őket törni: de szokásnak ép oly kevésé volt nevezhető, mint a Kinnamos által említett és Álmos esetéből abstrahált ama második «szokás», a mely szerint a magyar király testvéreit csak addig becsüli meg és tartja országában, míg neki magának fia születik, azután szemüket kitalja.²⁾

Ha a magyarok az Árpád-korszakban nagyban utánozták volna a nyugati népek fegyverzetét, mely mind «tökéletesebbé» vagyis nehezebbé vált: ennek időfolytával mind világosabb nyomának kellene lenni. Azonban épen ellenkezőjét tapasztaljuk. Nem szólunk az egyes, lehet mondani kivételekről, melyeket már Ottó püspök jelez, de általában véve a magyar az Árpád-korszak végén, sőt még a XIV. század közepén is oly könnyű fegyverzetű lovasnak tűnik föl, minő volt akkor, midőn a X. században Európát rémítette. Anonymus, a ki leírásaiban inkább saját korát festi, mint a honfoglalását, említi a tornákat, miket a magyarok Árpád

¹⁾ Köhler: Die Entwicklung des Kriegswesens III. 4. 1. Hampel: A nagyszentmiklósi kincs, Archaeologiai Értesítő 1884. 102., 103. 1.

²⁾ Kinnamos 9., 270. és kk. 11.

előtt tartottak, a mikor némelyek pajzsossal és lándsával, «mások, pogány módra, íjjal, nyíllal játszottak.» A scythákról pedig mondja, hogy «fejökön sisakot viseltek, s ijra, nyilazásra a világ minden nemzeténél derekabbak voltak, maradékaikról (értsd a magyarokat) megismerhetitek». ¹⁾ 1252-ben IV. Béla, a ki, a mint most mondanók, európai ember volt, Milozt pohárnokát és két fiát, saját kívánságokhoz képest, fegyveres szolgálói közé vette föl, azzal a föltétellel, hogy Ottokár ellen és egyéb hadjárataiban katonai fegyverzettel (armis militaribus induti) vegyenek részt, vagyis — magyarázza: pánczélingök, vaskalapjok, pajzsuk, lándzsájok, íjok, nyílok, katonalovok legyen. S ugyancsak alatta, mint akkor Németországban és Lengyelországban még hatszáz évvel később is, pánczélos alatt könnyű fegyverzetű embert értettek, s azért, mikor 1244-ben a körmendi vendégeknek köteleességévé teszi, hogy háború idején minden 15 háztartás után egy pánczélost állítsanak, ennek fegyverei gyanánt: lándsa, kabát — bőr- vagy nemezpánczél? — sisak, puzdra és más, pánczélosnak való fölszerelés és két ló említettnek. Mikor a század végén — 1298 — III. Endre király ipjának, Albert osztrák hercegnek, nassauai Adolf ellen Demeter pozsonyi és zólyomi ispán vezérlete alatt sereget küldött, e csapatot, melyben két Hunt Páznán ivadék is, Csepán, és az ugocsai Újhelyiek őse Mikó volt, kik ezért Visket kapták adományul, ²⁾ a németek úgy írják le, hogy: lovasok, ijasok, pánczélzatot nem viselnek, s oly merészek és gyorsak, hogy nincs víz, a melyen lóháton át ne úsznának. Ugyancsak cseh és olasz írók szerint a magyarok, kik a XIV. század elején Csák Mátéval a csehek ellen harczoltak, a század derekán Olaszországban megfordultak, Hawkwood condottieri csapatjába vegyültek; «könnyű lovas nép voltak, mely meg nem állt, hanem vagy szaladt, vagy szalasztott», «ijat, hosszú kardot, bőrpánczél viselt», «szétszórt csapatokban, tízen-tizenötven együtt, ki jobbról, ki balról támadott és már messziről nyilazott»; ³⁾ sőt mikor a XV. század végén a nehéz fegyverzet Európa

¹⁾ Anonymus C. 1., 46., Florianus i. h. II. 4., 40. l.

²⁾ MG. SS. XVII. 69., 140., 264. lap. A viski adománylevél még kiadatlan, az Ujhelyi-család levéltárában, Dr. Komáromy András úr szíveségéből.

³⁾ «Aut fugit, aut agitat aliquem.» Petrus Chronicon Aulæ regiæ

nyugotán tetőpontját érte el, melyet azután gyors hanyatlás követt: 1492:20. tvczikkünk az egy telkes nemesekre, kiknek nem voltak jobbágyaik, tíz curia után egy-egy lovast vetvén ki, annak fegyverzetét lándsában, pajzsban, kézíjban és — ha lehetséges — si fieri potest — pánczélingben állapította meg, a banderiumra nézve pedig kimondotta, hogy annak felében pánczélos, felében könnyű fegyverzetű lovasokból, huszárokból kell állani. A magyar nemzet tehát bizonyos pontig távol tudta magát tartani a nehéz fegyverzettől, mindaddig, míg az Európa többi részeiben is lejárta magát, s így a magyar hadi dicsőség jobbra mindig a könnyű lovasság dicsősége maradt. Ebben is úgy járt tehát, mint sok másban. Egyes fiai mindig lépést tartottak a nyugoti fejlődéssel; de az egész nemzet csak nehezen, lassan követte nyomukat. Mikor pedig félig-meddig úgy a hogy elérte a nyugotot, ott megváltozott a világ; az ideál elavúlt, s a mi a régiből nálunk még megmaradt, majdnem hasonlított ahhoz, mit az új fejlődés, új divat mint újságot felkapott. Bármely fegyverzetben is azonban a magyar — kérdés nélkül mondhatjuk — megmaradt annak, minek prágai Kozma festi a XII. század elején, II. István korában: erős, fegyverre termett faj; habár, a mit még mond rólunk: hogy gazdag nép, s a világ bármely fejedelmével megmérkőzhetik — fájdalom — időnként nagyon is megváltozott.

PAULER GYULA.

Dobner, mon. Historica Boemiæ V. 336. Cantú: Világtörténet (magy. kiad.) X. 335. Köhler i. h. II. 127. l. n. 1.